

In de rubriek
'Woordsprong'
maandelijks aandacht voor de
oorsprong van
allerlei woorden.

Punthoofden en talenknobbels

Dat de vorm van onze schedel bepalend is voor ons karakter, was in de negentiende eeuw in wetenschappelijke kringen een modieuze opvatting. Het nauwkeurig opmeten van het hoofd stond aanvankelijk bekend als *cranioscopie* – van het Griekse *kranion* ('schedel') en *skopein* ('bekijken') –, later als *frenologie*, van het Griekse *phrèn* ('geest, karakter') en *-logia* ('wetenschap, leer'). De frenologen meenden dat karaktertrekken op vaste plaatsen in de hersenen gelokaliseerd waren. Zo wordt in 1858 in *De Gids* over de moordlust gezegd: "Aan 't achter-bovenste uiteinde van 't schubachtig deel van 't slaapbeen zetelt die nood-

zijn van een talenknobbel, slagen er vrij aardig in, datgene in het Chineesch te zeggen of te verstaan, wat bij hun werk past."

Punthoofd

Naast schedels met knobbels kunnen er ook andere soorten hoofden onderscheiden worden. Op 2 december 1947 stond in *De Tijd* een verslag van een Haagse gemeenteraadsvergadering, dat eindigt met de woorden: "Overigens leverde deze middag op het stuk van beeldspraak en nieuwe uitdrukkingen nogal het een en ander op: de heer Hylkema legde slakjes zout, mr. Visser introduceerde de kluitjes-riet-gedachte, de heer Hovens kreeg er een punthoofd van. (...) Toch wel een genoeglijke zitting." De uitdrukkingen met een kluitje in het riet sturen en op alle slakken zout leggen waren al ouder, maar ergens een punthoofd van krijgen was op dat moment inderdaad betrekkelijk jong.

Waar komt de uitdrukking vandaan? In de letterlijke betekenis was *punthoofd*, namelijk 'puntig gevormd hoofd', een term uit de verloskunde: baby's werden soms geboren met een vervormde schedel, veroorzaakt door langdurig persen tijdens de bevalling of door gebruik van medische hulpmiddelen als een tang, zuignap of pomp. In kranten worden vanaf ongeveer 1940 voorbeelden aangetroffen van overdrachtelijk gebruik: men ging van iets wat slechts met veel moeite – na een zware bevalling – was gelukt, figuurlijk zeggen dat men 'er een punthoofd van had gekregen'. Zo staat in 1939 te lezen: "Er zijn compagniescommandanten, zoo wordt gefluisterd, die 'gewoonweg een punthoofd' hebben gekregen van het zoeken naar een geschikt verblijf voor hun jongens."

Uit de aanhalingstekens is op te maken dat de zegswijze nog fonkelnieuw was. In de oorlogsjaren introduceerde taalvirtuoos Wim Meuldijk (de latere bedenker van Pipó de Clown) in de strip

Sneeuwvlok de Eskimo een figuur met de sprekende naam Piet Punthoofd. Deze populaire krantenstrip zal zeker tot de verbreiding hebben bijgedragen.

Heethoofd

Al eerder leverden hoofd en hersenen inspiratie voor persoons-typeringen. De zeventiende-eeuwse dichter P.C. Hooft spreekt van "heetharsens ende oploopende geesten" – wij zeggen tegenwoordig 'heethoofden' in plaats van 'heethersens', maar het beeld is hetzelfde: iemand die driftig en opvliegend is. De Engelsen spreken van een 'hotbrain'. De uitdrukking stamt uit de eeuwenoude temperamentenleer, waarin het menselijk gestel en karakter werden beschouwd als het gevolg van een precair evenwicht tussen warm en koud dan wel droog en vochtig.

De achttiende-eeuwse essayist Justus van Effen spreekt van "styf-koppen, die altyd gelyk willen hebben". De voorganger van de 'stijfkop' was de 'hardebol', van oudsher overdrachtelijk gebruikt als benaming voor een eigenzinnig, strijdbaar persoon. Hardeboll kwam al in de veertiende eeuw voor als familienaam, die voortleeft in de Utrechtse straatnaam Hardebollenstraat. Door de raamprostitutie die hier tot 2013 was toegelaten, wordt de naam van de straat ook met een heel andere betekenis geassocieerd.

Vanaf halverwege de negentiende eeuw kennen we *leeghoofd*; in 1870 wordt iemand betiteld als "een politiek leeghoofd". Eerder kende men al *ijlhoofd*. *Warhoofd*, *warkop* en *wargeest* (wederom van P.C. Hooft) dateren al van de zeventiende eeuw.

Hersenonderzoeker Dick Swaab schreef de bestseller *Wij zijn ons brein*. Het is aan de opkomende neuropsychologie om te bepalen of er in de genoemde beeldende uitdrukkingen misschien toch een kern van waarheid schuilt. <

Illustratie: Frank Dam

lottige knobbel, die den beklaagenswaardigen eigenaar tot galg of guillotine voert!"

Inmiddels weten we beter, maar de theorie van de hersenknobbels leeft voort in de samenstellingen *talenknobbel* en *wiskundeknobbel*. Een van de eerste keren dat deze specifieke knobbels voorkomen, is in 1921. In dat jaar schrijft iemand: "Mijn wiskundeknobbel is sinds de schooljaren danig verschrompeld", en in 1928 wordt over tabaksplanters in Indonesië gemeld: "De tabakkers, die jarenlang met Chineesch werkvolk omgaan, en niet geheel gespeend